

Det danske landbrugs historie I. Oldtid og Middelalder. Redigeret af CLAUS BJØRN under medvirken af TROELS DAHLERUP, S. P. JENSEN og ERIK HELMER PEDERSEN. Med et forord af CLAUS BJØRN. – LOTTE HEDEAGER og KRISTIAN KRISTIANSEN: Oldtid o. 4000 f.Kr. – 1000 e.Kr. ERLAND PORSMOSE: Middelalder o. 1000–1536. Odense, Landbohøstorselskab, 1988. 417 s. Ill. 320 kr. pr. bind. Værket sælges kun samlet.

Værket, der efter planen skal udkomme i fire bind i løbet af 1988, tilsigter at beskrive udviklingen inden for dansk landbrug fra de første bønder til vore dage. Af pladshensyn er et referat af dette omfattende stof ikke muligt. I stedet vil hovedvægten blive lagt på at kommentere det forhistoriske afsnit. Forhåbentlig kan det samtidig bibringe læseren et indtryk af indholdet, der rejser en række væsentlige spørgsmål af kildekritisk og teoretisk art, som også må kunne interessere historikere: hvad kan man bruge et arkæologisk og naturvidenskabeligt materiale til og især, hvad det ikke kan bruges til.

Kristian Kristiansens indledning om landbrugets introduktion i Den nære Orient er kort. Læseren burde derfor være hjulpet videre med flere litteraturhenvisninger. Standardværket om perioden, der indeholder et væld af oplysninger, nævnes ikke,¹ og f.eks. heller ikke ny litteratur om natur- og klimaforhold, der er mere komplicerede end de, der skitseres på side 13.²

Brugen af kalenderår i denne del af tidsskalaen, hvor kalibreringskurverne er få og grove, berøres ikke,³ og der savnes henvisninger til de årstal, der anvendes. Læseren er derfor ude af stand til at vurdere disse, og de bør tages med forbehold. Normalt anvender man her konventionelle kulstof 14-dateringer, der er måske et tusinde år yngre, og der er derfor åbenlyse muligheder for en sammenblanding af de to dateringsangivelser. Forfatteren går selv galt i byen, når det på side 15 oplyses, at tamkvæg først optræder omkring 6000 f.Kr. Det er en konventionel

¹ Charles L. Redman: *The Rise of Civilization*. 1978.

² S. Bottema and W. van Zeist: *Palynological Evidence for the Climatic History of the Near East, 50,000–6,000 BP*. *Colloques internationaux du C.N.R.S. No. 598. Préhistoire du Levant*. 1981.

³ M. Stuiver et al.: *Radiocarbon Age Calibration back to 13,300 years BP and the ¹⁴C Age matching of the German Oak and US Bristlecone Pine Chronologies*. *Radiocarbon*, Vol 28, No. 2B, 1986; C. U. Hammer et al.: *Ice-Core dating of the Pleistocene/Holocene Boundary applied to a calibration of the ¹⁴C Time Scale*. *Radiocarbon*, Vol 28, No. 2 A, 1986.

kulstof 14-datering,⁴ og hvis den skal sammenlignes med de årstal, der iøvrigt findes i bogen, skal den kalibreres, hvorefter dateringen snarere bliver 7000 f.Kr.

Under omtalen af landbrugets videre spredning over Europa hedder det på side 16, at det skete i nogle hurtige ryk, efterfulgt af lange konsolideringsfaser. Der findes nyere undersøgelser af denne proces, der giver et helt andet og mere nuanceret billede⁵ og dermed også af, hvorledes landbruget sluttelig nåede vore breddegrader.

På side 17 omtales de såkaldte skolæstøkker som plovskær, men pløjeforsøg med kopier giver slidspor, der ikke svarer til originalernes.⁶ Det drejer sig derfor næppe om plovskær. På side 19 oplyses det, at det er vanskeligt at skelne spor efter naturlige skovbrande fra menneskeskabte. Problemet turde være til at overse, da naturlige skovbrande er et særsyn i de løvskove, der præger billedet fra atlantisk tid og frem. På side 33 siges det, at svedjebrug har været en ret arbejdskrævende livsform. Det er ikke rigtigt, det er tværtimod den mindst energikrævende form for agerbrug, som kendes, hvilket blandt andet fremgår af moderne, svenske eksperimenter.⁷ Et af de mest originale bidrag til diskussionen omkring primitivt agerbrug, herunder svedjebrug, skyldes Ester Boserup,⁸ men hun omtales ikke med ét ord. Derimod er der en længere omtale af de mere end 30 år gamle forsøg med svedjebrug i Draved skov, som kunne være klaret med nogle få ord, blandt andet fordi de er omtalt adskillige steder.

På side 39 omtales bopladsen Muldbjerg. Om den helt problemfrie tolkning af denne boplads er korrekt, er ikke godt at vide, da der stadig ikke foreligger en egentlig publikation. Heller ikke de kulturhistoriske tolkninger af isolerede pollendiagrammer er et problem for forfatteren, og de vanskelige spørgsmål, der vedrører pollenspredning, berøres ikke.⁹ Det må imidlertid fastslås, at sådanne diagrammer, selv om de er af stor kulturhistorisk interesse, ikke kan erstatte lokale diagrammer, der tilvejebringes ved udgravning af en gravhøj eller en boplads, og af disse diagrammer er der alt for få. Det er derfor fortsat svært at få et rimeligt

⁴ F.eks. M.-H., J., M., N. Wijnen: *The Early Neolithic I Settlement at Sesklo: An Early Farming Community in Thessaly, Greece*. 1982.

⁵ A. J. Ammerman and L. L. Cavalli-Sforza: *The Neolithic Transition and the Genetics of Population in Europe*. 1984.

⁶ J. Lüning: *Bandkeramische Pflüge? Fundberichte aus Hessen* 19./20. Jahrgang 1979/80.

⁷ L. Kardell et al.: *Svedjebruk förr och nu*. Sveriges Lantbruksuniversitet. Avdelningen för landskapsvård. Rapport 20. 1980.

⁸ E. Boserup: *Population and Technological Change*. 1981.

⁹ H. Tauber: *Investigations of Aerial Pollen Transport in a Forested Area*. Dansk botanisk arkiv. Bind 32. Nr. 1. 1977.

indblik i menneskets indvirkning på det landskab, der omgav forhistoriske bopladser. På side 41 og 44 skal tredje årtusind være fjerde årtusind. På side 47 oplyses det, at man kan bryde rødde op med en ard, men det kan sjældent lade sig gøre; det er en af de vigtigste grunde til, at svedjebrug og plov ikke hører sammen. På side 55–67 bruges kostbar plads til at beskrive forhold, der kun i ringe grad vedrører landbrug, og som findes bedre beskrevet andetsteds.

På side 74 og frem behandles enkeltgravskulturen og de snorekeramiske kulturer, og det hedder her, at overbefolkning kombineret med en mindre klimasænkning, det skal vel være temperatursænkning, udløste en kædereaktion af folkevandringer o.s.v. Desværre oplyses det ikke, hvorfra folkevandringerne udgik, hvilket heller ikke er muligt, og det eneste der i virkeligheden binder disse »kulturer« fra Nordafrika til Finland sammen, er en vis, fælles keramisk tradition og i nogle områder stridsøksen. Den kulturopfattelse, der her lægges for dagen, hører hjemme i arkæologiens barndom: indoeuropæere,¹⁰ russiske forbindelser, krig og nomadisme: det er der altså sammen. Derimod vil man lede forgæves efter en nærmere omtale af den diskussion, der har været ført i generationer om bebyggelse og jordbundsforhold,¹¹ der i høj grad vedrører landbrug. F.eks. oplyses det, at der med enkeltgravskulturen er tale om en kolonisation af de hidtil næsten ubeboede, sandede jorder vest for israndslinien i Vestjylland. Nyere forskning har imidlertid dokumenteret, at tragtbrægerkulturen findes i de samme områder; tragtbrægerkeramik findes endog i enkeltgravshøjenes fyld.¹² Områderne har altså været beboede, inden enkeltgravskulturen kom til. Iøvrigt kræver denne diskussion en nøje kildekritisk vurdering af det arkæologiske materiale,¹³ som jeg skal forskåne læseren for, men som forfatteren burde have foretaget.

På side 75 er fremstillingen af de klimatiske forhold uklar, når det siges, at temperaturen var faldet, samtidig med at havet steg i nogle ryk. Der er i denne periode generelt tale om regressioner,¹⁴ hvilket svarer til det nævnte temperaturfald. At syddanske bopladser dækkes af havet, har ikke, som det hævdes, med disse forhold at gøre, men skyldes især isostatisk kræfter.

¹⁰ Om indoeuropæerproblemet foreligger der nu fra arkæologisk side et arbejde, der på afgørende måde betegner et nybrud inden for denne forskning. C. Renfrew: *Archaeology and Language. The Puzzle of Indo-European Origins*. 1987.

¹¹ Mats P. Malmer: *Vad kan vi sige om stridsøksekulturens kronologiska och sociala förhållanden? Teoretiska betraktelser*. Arkæologiske Skrifter 1. 1986.

¹² F.eks. Hans Rostholm: *Oldtiden på Herning-egnen*. 1982.

¹³ Jfr. note 11.

¹⁴ Charlie Christensen: *Havniveauændringer 5500–2500 f.Kr. i Vedbækområdet, NØ-Sjælland*. Dansk geol. Foren. Årsskrift for 1981.

På side 78 hedder det: »De store kulturelle og befolkningsmæssige forandringer er således udtryk for en demografisk og økologisk krise... Det var landbrugshistoriens første store krise... Det var arkæologernes tale...« o.s.v. Nøgternt betragtet drejer det sig om ændringer i den materielle kultur og bebyggelsesmønstret, hvor antallet af tolkninger er legio, medens forfatteren kun vil have én, sin egen. Iøvrigt må hans udsagn være baseret på især naturvidenskabelige undersøgelser, og det er dermed ikke »arkæologernes tale«, men en cirkelslutning. Der må her som andetsteds bestemt advares mod forfatterens brede kulturhistoriske penselstrøg; indholdet er en fiktion, og den læge læser må tro, at det drejer sig om forhold, hvorom der vides vældig god besked. På en sådan baggrund kan man godt forstå, »at historikerne ikke kan overlade oldtidssyntesen til arkæologerne alene«.¹⁵ Inden for dansk arkæologi har man idag et anderledes forsigtigt syn på f.eks. klimaets indvirkning på økonomien i forhistoriske samfund.¹⁶

Gennemgangen af naturforhold og klima i bronzealderen er ganske detaljerede, og man får indtryk af en ny og omfattende viden. Heroverfor står et andet udsagn: »F.eks. ved man endnu meget lidt om forholdet mellem skoven og det opdyrkede land i bronzealderen. Også kendskabet til klimaudviklingen i de mere end et tusind år, bronzealderen varede, er meget mangelfuld«. Dette udsagn er mindre end ti år gammelt,¹⁷ og der er intet fremkommet siden da, der muliggør en så detaljeret beskrivelse, som der her er tale om. Forfatteren mener imidlertid at vide, side 103 og følgende sider, at store områder var blevet næsten træløse, jorden udpint, og at det i løbet af bronzealderen kom til en alvorlig krise. Dette billede kan ikke bekræftes arkæologisk; de store huse, hvortil der medgik mængder af tømmer, tyder ikke på træløse områder, og forhistorisk muld ser næsten altid »udpint« ud. En nedgang i fundmængden i yngre bronzealder er der heller ikke tale om; den er utrolig stor.

Forfatteren er ikke i tvivl om konsekvenserne af krisen. Landbrugsproduktionen lægges helt om, og der gøres i detaljer rede herfor. Igen, det drejer sig om nogle uhyre komplicerede forhold og hændelsesforløb, der kan være foregået som beskrevet – eller på en helt anden måde. Gennemtænkt er beskrivelsen ikke, når det f.eks. siges, at efter omlægningen var hele Nordeuropa dækket af permanente marker, hærget af sandflugt. Et blik på et jordbundskort viser, at de områder, hvor sandflugt og jordfygning kan have spillet en rolle, nemlig uden for lerjordsområder, er af ringe udstrækning.

¹⁵ Aksel E. Christensen: *Vikingetidens Danmark*, 1969, s. 23.

¹⁶ J. Jensen: *The Prehistory of Denmark*. 1982.

¹⁷ J. Jensen: *Bronzealderen. 1/Skovlandets folk. Danmarkshistorien*. 1979.

Specialartikler om bronzealderlandbruget er sjældne. Derfor er det beklageligt, når der i fremstillingen ikke tages hensyn til en sådan, når den endelig dukker op, og det f.eks. ud fra landbrugsøkonomiske overvejelser forsøges at anslå befolkningsstørrelsen.¹⁸ Det kunne have fået forfatteren til at overveje, om ikke hans ansættelse af befolkningstallet til at være måske en halv million ved bronzealderens slutning, side 103, er for høj. Da læseren her kunne forledes til at tro, at der findes mere præcise metoder til at foretage sådanne beregninger, iler jeg med at understrege, at det gør der ikke. Men en argumentation, der rækker ud over, at der er gravfund fra ca. 30–40% af sognene, og at bebyggelsen er tæt, kunne man have forventet i forbindelse med det fremsatte tal. Vendingen, ca. 30–40%, er betegnende for forfatteren, når det drejer sig om at få konkrete oplysninger på bordet. Betyder det fund i en fjerdedel af landets sogne, eller halvdelen? Det gør dog en forskel. Anlægger man andre betragtninger ved en vurdering af befolkningstallet ved bronzealderens slutning,¹⁹ vil man nå frem til et lavere tal end den halve million. Iøvrigt savner man hos forfatteren en kildekritisk analyse af fundene.²⁰

Om ændringerne i yngre bronzealder hedder det, at der er visse tegn på, at de er sket voldeligt. De mange moselig fra slutningen af yngre bronzealder og den ældste jernalder vidner om indre spændinger i samfundet. Af moselig, der kan dateres til yngre bronzealder,²¹ har jeg kun kendskab til to; der er i al fald kun ganske få. Det store flertal af moselig er iøvrigt udaterede, medens en mindre gruppe hører til i ældre jernalder. Disse sidste kan holdes uden for diskussionen, da der i dette tidsrum tilsyneladende er etableret et fredeligt landsbymiljø – i Jylland. Oplysningerne fra resten af landet er sparsomme. Iøvrigt er det svært at se yngre bronzealder og tidlig førromersk jernalder som specielt urolige, og våbenfund er f.eks. sjældne. Der er kort sagt ikke belæg for den fremsatte tolkning. Også over for de øvrige kulturhistoriske betragtninger må man forholde sig skeptisk; ikke mindst fordi der mangler konkrete forsøg på at foretage bebyggelsesarkæologiske analyser ud fra det rige bopladsmateriale i yngre bronzealder.²²

¹⁸ Jens Poulsen: *Landwirtschaft und Bevölkerungsverhältnisse in der dänischen Bronzezeit*. *Zeitschrift für Archäologie* 17. 1983.

¹⁹ Jfr. note 18. Se endv. C.-H. Siven: *Metoder för beräkning av förhistoriska populationer*. *Arkeologiska rapporter och meddelanden från Institutionen för arkeologi vid Stockholms Universitet*, Nr. 10. 1982. Her fremgår det med al tydelighed, hvor komplicerede sådanne beregninger er.

²⁰ E. Baudau: *Arkeologisk källkritik och modern odlingshistoria i Danmark*. *Fortid og Nutid* 30, 4, 1983.

²¹ H. Tauber: *Kulstof-14 datering af moselig*. *Kuml* 1979.

²² H. Thrane: *Nogle tanker om yngre bronzealders bebyggelse på Sydvestfyn*. *Skrifter fra historisk institut, Odense Universitet*, nr. 28. 1980.

Utvivlsomt har forfatteren stillet sig den opgave at skrive en anderledes landbrugshistorie, hvor det især gennem naturvidenskabelige undersøgelser er forsøgt at beskrive menneskets indvirkning på den omgivende natur. Hvorfor er det så gået galt? En del af svaret turde fremgå af det allerede sagte, men der er også andre årsager. Forfatteren har ikke tidligere i nævneværdig grad beskæftiget sig med emnet og kan f.eks. ikke fremlægge resultater fra eget feltarbejde. Udgangspunktet er altså andres publikationer, og her er problemet, at datamængden er nærmest uoverskuelig stor og problemerne talløse. Det er derfor halsløs gerning, hvis man med forfatterens baggrund vil sætte sig ind i et emne, der i højeste grad kræver overblik og specialviden. Man opnår kun en mådelig indsigt og må i stedet bevæge sig på teoriernes overdrev, hvor meget hverken lader sig bevise, eller blot sandsynliggøre.

Noteapparatet er ikke gennemarbejdet, og der er en række mangler af forskellig art, hvortil kommer mange trykfejl i selve teksten. Illustrationerne er af vekslende kvalitet. Kortet på side 15 over vildsvinets udbredelse er f.eks. ikke korrekt; der har levet vildsvin i Sverige, og det er ud fra svenske fund, at den grundlæggende forskning omkring vildsvin/tamsvin er foretaget. Der savnes nærmere omtale og illustrationer af så væsentlige redskaber som segle af flint og bronze samt kværnsten. Diagrammer som de, der vises på side 105–106, er moderne inden for faget. Da diagramformen uvilkårligt bibringer læseren en ide om absolutte tal og objektive størrelser, kan det oplyses, at det er der ikke tale om. At denne fremstillingsmåde her skulle være at foretrække frem for en verbal beskrivelse, er svært at begribe.

I indledningen til jernalderafsnittet oplyser Lotte Hedeager på side 109, at i løbet af ældre jernalder kom landsby til at ligge ved landsby endnu tættere end i middelalderen. Det havde været rart, om begrebet landsby i det mindste var blevet berørt, gerne med henvisning til ny litteratur,²³ og at det blev gjort klart, at dette udsagn kun kan gælde dele af Jylland. Selv her vil det i praksis ofte være umuligt at afgøre, om tætliggende jernalderlandsbyer er samtidige. Udgangspunktet for en sådan vurdering er keramikken, der sjældent lader sig datere inden for 100 år, ofte mere. Det betyder, at en keramikfase repræsenterer adskillige generationer, der kan efterlade sig spor flere steder i landskabet, uden at det kan registreres kronologisk. Dette er så meget mere sandsynligt, som erhvervsstrategi og

²³ C. J. Becker: *Siedlungen der Bronzezeit und der vorrömischen Eisenzeit in Dänemark*. OFFA 39, 1982; B. Draiby: *Fragtrup – en boplads fra yngre bronzealder i Vesthimmerland*. Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie. 1984.

byggeskik, jordgravede stolper med en levetid på en til to generationer, ofte førte til et labilt bebyggelsesmønster. Det vil give sig udslag i mange punkter på et arkæologisk fundkort og medføre et fortegnet billede, hvis man laver sammenligninger med den stationære middelalderlandsby. Det er derfor ikke sandsynligt, at landsbyerne i ældre jernalder lå tættere end i middelalderen, men at man med de første ofte har med Torden-skjolds soldater at gøre.

Store, solide fægyder af træ holdt kvæget på rette vej gennem de dyrkede marker, hedder det på side 110. Ud fra den beskrivelse må læseren tro, at der er tale om et almindeligt forekommende billede. Det er der ikke; f.eks. vides der praktisk taget intet om markerne i den pågældende periode. Med hensyn til fægyden, er der kun kendskab til ét fund, der strengt taget ikke er dateret, og tolkningen som fægyde er, selv om den er interessant,²⁴ ikke sikker. På samme side kan man læse, at hjulploven (i løbet af vikingetiden) erstatter den gammelkendte ard. Det er ikke rigtigt; arden var fortsat i brug langt op i historisk tid. Og medens vi er ved arden, oplyses det på side 182, at den, så vidt det kan bedømmes, ikke ændredes igennem jernalderen. Der er imidlertid grund til at tro, at der kommer et bredere skær i yngre jernalder, der, bedømt ud fra pløjesor, kunne vende mulden.²⁵

På side 121 dateres den ældste del af Nørre Fjand til 2. årh. f.Kr., men det skal snarere være 3. årh. f. Kr. På side 132 oplyses det, at der er fundet keramik fra østersøområdet i Vorbasse, men den er af lokal, jysk tilvirkning.

På side 136 vurderes jernalderbebyggelsen, desværre uden en kildekritisk analyse af, hvad der kan have påvirket fundbilledet, ikke mindst på intensivt dyrkede områder i Østjylland og på Øerne. Et indblik i, hvor meget der her er gået tabt, kan man få ved at se på en anlægstype, der ikke er blevet ødelagt ved dyrkning, nemlig dybe bopladsgruber fra især yngre bronzealder og ældre jernalder, hvis nedre dele ikke nås af ploven. De er dukket op i meget stort tal i de senere år, takket være maskinafrømning, ofte i forbindelse med større anlægsarbejder, og de er et memento til arkæologerne om alt det, der har ligget højere og er blevet ødelagt af ploven i tidens løb, det være sig fra sten-, bronze- eller jernalder.

Under gennemgangen af hustyperne, side 138, sættes grænsen mellem ældre og yngre jernalder uden argumentation til 2. årh. e.Kr., medens den traditionelt placeres ved 400 e. Kr. Buede langvægge optræder tidligere, end det angives på side 140. I forbindelse med omtalen af

²⁴ F. Kaul: Fægyde. Skalk Nr. 5, 1985.

²⁵ P. Noe: Pre-Medieval Plough Marks in Viborg. Tools & Tillage Vol. III:1. 1976.

landbrugsredskaber, savnes en omtale af de mosefundne åg,²⁶ og det samme gælder en vigtig artikel om oxen,²⁷ som disse åg var tiltænkt.

Der savnes desværre også andre væsentlige oplysninger, f.eks. er der ingen nærmere beskrivelse af indmark-udmark systemet og den bærende ide bag dette.²⁸ Det kunne være gjort i forbindelse med pollenanalysen fra Vorbasse,²⁹ hvor der for en gangs skyld er mulighed for at få et nærmere indblik i naturforholdene omkring en jernalderlandsby. Også de naturvidenskabelige undersøgelser ved Borremose kunne være inddraget.³⁰ Et indblik i naturforholdene kunne yderligere være opnået ved at se på undersøgelserne ved Himlingøje.³¹ Den rekonstruktion af det udrænedes landskab, der her er foretaget i et område, hvor der har ligget en jernalderbygd, kan f.eks. give en ide om, hvor store dyrkbare arealer, der var til rådighed, og i hvor høj grad landskabet var præget af vådområder.

Afsnittet om økologi og landbrugsproduktion på side 164 og frem indeholder nyttige oplysninger, men der er også åbenbare svagheder i fremstillingen, fordi der i alt for høj grad generaliseres. Pladsmangel umuliggør eksemplifikationer. »Tilbageblik« og »bonden og samfundet« afrunder beskrivelsen, hvor meget og meget er diskutabelt. Medens baggrunden for de store våbenofferfund fra 3. og 4. århundrede e.Kr. har været diskuteret i mere end et hundrede år, er forfatteren nu i stand til at forklare disse fund: de skyldes kamp om land, fordi landbrugets ekspansionsmuligheder var udtømte. Også omlægningen af landbruget og ændrede ejerforhold beskrives, og der gøres rede for en politisk og økonomisk proces, hvor de første småkongedømmer opstår fra omkring 200 e.Kr. Det er forfatterens tese, at det er her, at den udvikling, der kulminerer i vikingetiden, begynder. Brik efter brik falder på plads, dog uden at man på noget tidspunkt føler sig overbevist af fremstillingen. Lige så lidt som Kristian Kristiansen synes forfatteren at have blik for nuancer og alternative tolkninger af et ofte meget sparsomt arkæologisk materiale.

Det må dog siges, at Lotte Hedeager er sluppet bedre fra opgaven end

²⁶ John Simonsen: Dobbeltåget fra Bredmose i Fjends herred. Hikuin 10. 1984.

²⁷ U. Möhl: Oksehorn fra førromersk jernalder. Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie. 1971.

²⁸ F.eks. Sofus Christiansen: Infield-outfield Systems. Geografisk Tidsskrift, 77. bind. 1978.

²⁹ B. Brorson Christensen: Landskabet ved Vorbasse. Det skabende menneske bind I. Kulturhistoriske skitser tilegnet P. V. Glob. 1981.

³⁰ A. Andersen: Geologiske undersøgelser omkring Borremosebebyggelsen. Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie. 1975.

³¹ K. Dalsgaard: Matrikelkortet fra 1844 anvendt til rekonstruktion af det udrænedes landskab. Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie. 1984.

Kristian Kristiansen, selv om heller ikke hun tidligere har beskæftiget sig med det forhistoriske landbrug. Det drejer sig med jernalderen om et langt kortere tidsafsnit, hvor der desuden har været mulighed for at udnytte resultaterne af en række nye landsbyundersøgelser. Men der generaliseres også her i for høj grad, f.eks. ud fra nogle få pollendiagrammer, og det er bemærkelsesværdigt, at hverken Lotte Hedeager eller Kristian Kristiansen har forsøgt sig med simulationsstudier for at belyse menneskets indvirkning på landskabet omkring en boplads, når nu økologiske overvejelser iøvrigt spiller en så stor rolle i fremstillingen. Sådanne studier kunne være retrospektive, hvor udgangspunktet var anvendelse af historiske kilder om landsbyen. Nogen magisk grænse mellem en jernalderlandsby og f.eks. en landsby fra middelalderen er der jo ikke; der er en række fælles træk med hensyn til produktionen.

På side 157 hører tekst og billede ikke sammen, men ellers er det valgte illustrationsmateriale rimeligt nok. Der er fejl hist og her i noteapparat og litteraturliste.

I det foregående er der peget på *nogle* af de mange problemer, som Kristian Kristiansens og Lotte Hedeagers gennemgang af det forhistoriske landbrug rejser, en gennemgang, som bestemt ikke kan kaldes vellykket. Forfatterne har ikke villet indse, at emnet kræver en omfattende specialviden, og dermed er hensigten, at, som det hedder i Claus Bjørns forord, »skabe et værk, der på forsvarligt fagligt grundlag fremstiller landbrugets og landbosamfundets historie«, ikke nået. I hænderne på ikke-arkæologer vil fremstillingen kunne give anledning til en mængde misforståelser, og det havde været forfriskende, hvis de to forfattere havde kunnet styre deres entusiasme, og der ind imellem var gjort opmærksom på den begrænsede viden, der haves på en række områder.

Til slut et retorisk spørgsmål: hvis to arkæologer skal beskrive 5000 års landbrugshistorie i et halvt bind, hvor mange historikere skal der så til at beskrive mindre end 1000 års landbrugshistorie? Svaret er i dette tilfælde syv historikere og tre et halvt bind. Man har altså for historisk tids vedkommende været klar over, at der kræves specialistviden og megen plads, hvorimod man ikke har forstået, at det samme gælder for den forhistoriske tid.

Resten af bindet, godt halvdelen, er viet Erland Porsmoses gennemgang af middelalderens landbrug, et emne, som han har beskæftiget sig med i en række publikationer gennem den sidste halve snes år. Senest er det sket i disputatsen »De fynske landsbyers historie – i dyrkningsfællesskabets tid« fra 1987.

Da recensenten som arkæolog især har følt det nødvendigt at kommentere de foregående afsnit temmelig indgående, umuliggør pladshensyn at gøre noget lignende for middelalderens vedkommende. I stedet skal blot et par punkter, der især vedrører mere aktuelle, arkæologiske landvindinger, omtales.

Det drejer sig først og fremmest om de stationære landsbyers opkomst, hvor det blandt andet gennem arkæologiske undersøgelser på Fyn, i hvilke forfatteren har deltaget, synes godtgjort, at denne bebyggelsesform etableres i sen vikingetid/tidlig middelalder, jfr. diagrammet s. 227. Selv om man endnu skal være varsom med at generalisere – der findes faktisk nutidige landsbyer, der kan føre deres aner tilbage til yngre jernalder – er der næppe tvivl om, at der med undersøgelser som disse er kommet noget afgørende nyt ind i diskussionen omkring vore landsbyers alder, herunder sognedannelsen, en diskussion, der hidtil har været domineret af stednavneforskningen. Denne bliver dog ikke arbejdsløs af den grund; Erland Porsmose giver således eksempler på, at man ud fra gamle marknavne, f.eks. i matriklen fra 1682, kan lokalisere middelalderlandsbyens forgænger – og verificere sidstnævntes tilstedeværelse arkæologisk, jfr. s. 222. Hvorfor landsbyen holdt op med at »vandre« og blev stationær, forklares blandt andet med tilkomsten af mere avancerede driftsformer, såsom vangebruget, s. 228 ff, der siden blev en væsentlig del af den tidligt middelalderlige landbrugsrevolution.

Et andet væsentligt tema med arkæologiske berøringsflader er det nordiske ødegårdsprojekt og den senmiddelalderlige krise, s. 321 ff, som gøres til genstand for en ganske indgående beskrivelse. Her har udgravninger kunnet supplere de skriftlige kilders vidnesbyrd om krisen. Er der således med hensyn til ødegårdsproblematikken og den stationære landsbys opkomst sket vigtigt nyt, må man nok give forfatteren ret, når han på s. 213 hævder, at »landbrugsarkæologien« fortsat er et noget forsømt område. En vigtig forudsætning for at ændre på dette forhold, vil være et bedre dateringsgrundlag, d.v.s. etablering af en mere pålidelig keramikronologi, ikke mindst for østersøkeramikens vedkommende.

Erland Porsmoses fremstilling af middelalderlandbruget iøvrigt har ofte sit udgangs- og tyngdepunkt i fynske forhold; men en række væsentlige temaer af et vidt forskelligt tilsnit forsømmes dog ikke, det være sig landskabslovene og andet skriftlig kildemateriale, politiske og sociale forhold, den materielle kultur, eller de allestedsnærværende afgifter af forskellig slags, som bønderne måtte trækkes med. Illustrationsmaterialet forekommer varieret og instruktivt, og der findes et omfattende noteapparat samt litteraturfortegnelse.

Svend Nielsen